Europietiškos dešinės institutas

ANALIZĖ

Betramdant Astravo atomą: bandymai, sprendimai, perspektyvos

AUTORIUS

Emilis Kazlaukas

DATA

2023 m. lapkričio 22 d.

Santrauka

1. Astravo AE – Rusijos finansiškai ir politiškai remiama Baltarusijos branduolinė ambicija, pastatyta pažeidžiant esminius saugos reikalavimus ir nevykdant tarptautinių civilinės branduolinės energetikos konvencijų.
2. Išsėmusi diplomatines pastangas Lietuva 2017 m. sukonsolidavo politinę valią ir priėmė vadinamąjį Antiastravinį įstatymą – teisinių priemonių rinkinį, skirtą užkardyti bet kokias galimybes nesaugiai baltarusiškai elektros energijai patekti į Lietuvos rinką.
3. Latvijos ir Estijos siekis prekiauti elektra su trečiosiomis šalimis sukūrė aplinkybes, kuomet, pažeidžiant Antiastravinį įstatymą, buvo naudojamasi Lietuvos elektros infrastruktūra prekiaujant su Rusija, tuo pačiu suteikiant teorinę galimybę į Lietuvą patekti baltarusiškai elektrai.
4. Nepageidaujamą komercinį baltarusiškos elektros energijos srautą pavyko užkardyti Lietuvai 2021 m. rugsėjo 13 d. vienašališkai patvirtinus naują atskirą prekybos elektra su trečiosiomis šalimis metodiką. Jos ašis – sumažintas maksimalus elektros jungčių pralaidumas tarp Lietuvos ir Baltarusijos (paliekant tik techninį srautą, neišvengiamą dėl buvimo viename BRELL žiede).
5. Prekyba Astravo AE pagaminta elektra Baltijos šalyse, kaip ir bet kokia trečiosiose šalyse pagaminta elektra, visiškai nutrūko po to, kai 2022 metų birželio mėnesį Lietuvos elektros rinkų reguliuotojas VERT panaikino importą vykdžiusios InterRao Lietuva veiklos licenciją.
6. Astravo AE, nors ir ekonomiškai sunkiai pagrindžiamas, yra politinis Baltarusijos politinio režimo vidaus ir užsienio politikos įrankis, kurio įtakos elektros rinkoje maksimalus neutralizavimas galimas tik Baltijos šalims sinchronizavusis su kontinentinės Europos tinklais.

I SKYRIUS. ASTRAVO AE PROBLEMOS IŠTAKOS.

2008 m. gruodžio 20 d. – data, tuo metu neatrodžiusi kažkuo labai išskirtinė, tačiau, kaip parodė laikas, davusi pradžią uždelsto veikimo bombai, pavadinimu Astravo atominė elektrinė. Tą dieną nedidelio Astravo miestelio Baltarusijos – Lietuvos pasienyje prieigos buvo nurodytos kaip naujosios Baltarusijos atominės elektrinės vieta. Oficialiai buvo svarstomos kitos, neutralesnės vietovės jėgainės statybai, tačiau, ignoruojant poveikio aplinkai vertinimo Espo konvenciją ir elementarų diplomatinį taktą, buvo nuspręsta statyti Neries vandeniu aušinamą branduolinę elektrinę 40 km atstumu nuo Vilniaus.

Baltarusijoje sprendimas tapti branduoline valstybe būdavo pristatomas kaip įrankis užsitikrinti energetinę nepriklausomybę, atsisakant elektros, gaminamos iš Rusijos importuojamų dujų, o taip pat kaip būdas uždirbti iš būsimo elektros eksporto į Vakarus. Visgi Rusija projekte figūravo nuo pirmųjų dienų – dar 2011 m. spalio 11 d. buvo pasirašyta sutartis tarp Baltarusijos valstybės ir Rusijos valstybinės įmonės „Atomstroieksport“ dėl Astravo AE statybos. Rusija ne tik įsipareigojo pastatyti Baltarusijai, niekada iki tol nebuvusiai atomine valstybe, branduolinę jėgainę, bet ir 2012 m. vasarą paskolino Baltarusijai 10 milijardų JAV dolerių jos statyboms[1].

Kuomet klausimas, „ar Astravo atominė elektrinė bus pastatyta“ virto į „kada ji bus pastatyta“, Lietuvos politinėje erdvėje tai tapo rusenančia bikfordo virve, kurios ignoravimas tapo neįmanomas. Pasyviam stebėtojui tai galėtų atrodyti paranojiška reakcija – juk Europoje yra daugybė sostinių, šalia kurių panašiais atstumais stovi net ne viena branduolinė jėgainė. Visgi Astravo AE atvejis yra unikalus blogąja prasme.

Lietuva yra pagrįstai įsitikinusi, kad Astravo AE pastatyta pažeidžiant esminius saugos reikalavimus ir nevykdant tarptautinių civilinės branduolinės energetikos plėtros įsipareigojimų[2]. Pirmiausia, atkreiptinas dėmesys, kad Astravo AE statybos aikštelė išsirinkta dar prieš pradedant tarpvalstybinio poveikio aplinkai vertinimą (PAV) pagal Espo konvenciją, o „tarpvalstybinis PAV su Lietuva iki šiol nėra atliktas, todėl, remiantis Espo konvencijos nuostatomis, Astravo AE statybos yra neteisėtos“[3]. Lietuvos Užsienio reikalų ministerijos 2017 m. balandžio 24 d. pareiškime taip pat teigiama, kad „Baltarusija pažeidė ir Branduolinės saugos konvenciją, nes:

- Neįvertino Astravo AE galimo neigiamo poveikio žmonėms ir aplinkai netoli branduolinio objekto;
- Pasirinko aikštelę AE statybai, nesikonsultuodama su kaimynine Lietuva;
- Neužtikrino, kad visose Astravo AE projekto vystymo procese dalyvaujančiose organizacijos būtų teikiamas aiškus prioritetas saugai“[4].

Be to, nederėtų pamiršti ir nepalankių geologinių aplinkybių – Astravo aikštelė yra ant regioninio tektoninio lūžio[5], tad patenka į padidintos seisminės rizikos teritoriją Rytų Baltijos regione.

Kad sisteminga kritika projektui nėra vien Lietuvos politiškai orientuoti išsigalvojimai akivaizdu pasidarė Baltarusijos opoziciniuose leidiniuose ir kituose nepriklausomuose šaltiniuose pradėjus viešinti Astravo AE statybų saugumo reikalavimų pažeidimus, makabriškus fizinius incidentus statybų aikštelėje ir projektą persmelkusią korupciją. Kuomet apie šias aplinkybes pradėjo komunikuoti ir Lietuvos žvalgybos tarnybos[6] nebeliko abejonių, jog Astravo AE keliamas grėsmes nacionaliniam saugumui reikia spręsti iš esmės ir neatidėliotinai.

II SKYRIUS. BANDYMAI STABDYTI BENUVAŽIUOJANTĮ TRAUKINĮ

Išsėmus visus įmanomus diplomatinius būdus stabdyti Astravo atominės elektrinės statybą ir stebint nenumaldomai kylančius elektrinės aušinimo bokštus, reikėjo pasirinkti kitą sulaikymo strategiją. Sužlugus Visagino atominės elektrinės projektui, galėjusiam išmušti Astravo AE ekonominės logikos pagrindą iš po kojų, pagrindinis realus būdas priešintis liko pasiryžimas ateityje nepirkti baltarusiškos elektros energijos. Faktas, kad nepaisant visų pastangų Astravo AE galiausiai iškilo, priešino įvairias politines jėgas, tačiau dėl elektros nepirkimo galiausiai iš principo sutarė ir Algirdo Butkevičiaus (tik kadencijos pabaigoje, 2015 m. lapkričio 12 d.)[7] ir Sauliaus Skvernelio Vyriausybės.

Visgi Lietuvos Respublikos būtinųjų priemonių, skirtų apsisaugoti nuo trečiųjų šalių nesaugių branduolinių elektrinių keliamų grėsmių, įstatymas (toliau – Antiastravinis įstatymas) atsirado tik 2017 m. balandžio 20 d. Tuo metu opozicinės Tėvynės Sąjungos-Lietuvos krikščionių demokratų partijos parengto įstatymo (priimto su keliomis svarbiomis tuometinės Sauliaus Skvernelio

Vyriausybės pastabomis) projekto tikslas buvo teisinėmis priemonėmis užkardyti bet kokias galimybes nesaugiai baltarusiškai elektros energijai patekti į Lietuvos rinką. Kitaip tariant, procesas turėjo būti toks – tik pradėjus veikti Astravo AE, Lietuva įsipareigojo nutraukti bet kokį komercinį elektros energijos srautą iš Baltarusijos, paliekant tik techninį srautą, neišvengiamą Lietuvai ir Baltarusijai vis dar veikiant viename BRELL žiede. Tokiu būdu būtų išsaugotas Lietuvos principingumas nebendradarbiauti su nacionaliniam saugumui keliančiu grėsmes režimu ir apriboti komercinę Astravo AE gaunamą naudą iš elektros importo.

Kadangi visos Baltijos šalys, Baltarusija ir Rusija vis dar yra sujungtos elektros linijomis tame pačiame BRELL sutarties žiede, praktinis baltarusiškos elektros užkardymas galėjo būti užtikrintas tik vadovaujantis tam tikrais Baltijos šalių prekybos su trečiosiomis šalimis principais. Dar iki oficialaus Astravo AE paleidimo, 2020 m. lapkritį, tokie principai kartu su Europos Komisija buvo sutarti. Remdamosios šiais principais, Latvija ir Estija savo ruožtu parengė ir patvirtino naujas prekybos elektra su trečiosiomis šalimis taisykles. Dėl šios metodikos sutarė visų Baltijos šalių, įskaitant Lietuvos („Litgrid“), perdavimo sistemos operatoriai[8]. Vis dėl to, neilgai trukus paaiškėjo, kad Antiastravinis įstatymas neveikė taip, kaip buvo nustatyta, tad nepaisant komercinio elektros linijų pralaidumo su Baltarusija nustatymo ties nuliu, baltarusiška elektros energija rado savo kelią į Lietuvą.

III SKYRIUS. KODĖL ANTIASTRAVINIS ĮSTATYMAS NEVEIKĖ?

Visų pirma, pasiekti minėti susitarimai neturėjo nei visiško Lietuvos politinio palaikymo, nei institucinio įtvirtinimo Lietuvoje. Prekybos su trečiosiomis šalimis metodikos nepatvirtino Valstybinė energetikos reguliavimo taryba (toliau – VERT), o prekybos su trečiosiomis šalimis principai nesulaukė pritarimo nei iš Valstybės gynimo tarybos, nei iš pačios Vyriausybės[9]. Tad galima sakyti, kad teisiškai Antiastravinio įstatymą turėję paremti lydintieji teisės aktai teoriškai neegzistavo. Baltijos valstybių pareigūnų sutartus prekybos principus sistemingai „taršė“ Seimo opozicija bei kai kurie politikos ekspertai socialiniuose tinkluose[10].

Natūraliai kyla klausimas – kas kliudė susitarti dėl prekybos su trečiosiomis šalimis principų ir metodikos ypatumų, ar kitaip tariant, kodėl išsiskyrė tuometinės Energetikos ministerijos, „Litgrid“ ir VERT Estijos ir Latvijos taikomos metodikos vertinimas?

Esminė problema glūdi tame, jog techniškai buvo itin sudėtinga suderinti Lietuvos Antiastravinį įstatymą su Latvijos ir Estijos siekiu vykdyti prekybą elektra su trečiosiomis šalimis[11]. Metodikoje ši problema buvo sprendžiama pakankamai painiu būdu – Baltijos valstybes pasiekianti elektra iš trečiųjų šalių dauginama iš atitinkamo koeficiento, kurio pagalba eliminuojamas elektros srautas ateinantis į Lietuvą iš Baltarusijos ir atitinkamai išryškinamas elektros kiekis, kuris patenka į Baltijos šalis per vadinamąjį Šiaurinį pjūvį – Estijos ir Latvijos jungtis. Kita svarbi metodikos dedamoji – gaunamas elektros energijos kiekis iš trečiųjų šalių turėtų būti pagamintas ne Astravo AE, ką pagrįstų elektros kilmės garantijų sistema[12].

Dar vykstant vidiniams tarpinstituciniams nesutarimams, elektros kilmės sertifikatų sistema buvo vieningai pripažįstama kaip abejotino efektyvumo. Tačiau didžiausias susikirtimas buvo dėl minėtojo koeficiento, kuris, pagal 2019 m. statistiką ir VERT skaičiavimus, turėjo būti dvigubai

mažesnis, nei fiksuotas metodikoje (0,62)[13]. Kitaip tariant, latvių ir estų parengtoje metodikoje esantis energijos srautų dalijimosi tarp Baltijos šalių koeficientas neatitiko realybės, todėl buvo neproporcingai padidintas naudojimasis Lietuvos elektros infrastruktūra prekiaujant su Rusija, tuo pačiu suteikiant teorinę galimybę į Lietuvą patekti baltarusiškai elektrai.

Galiausiai pesimistinius teorinius paskaičiavimus patvirtino realybė, kuomet pradėjus veikti Astravo AE, „Litgrid“ duomenimis Baltijos šalių rinkoje elektros srautai iš trečiųjų šalių išaugo 3,5 karto. Tai iš esmės reiškė, kad latvių ir estų prekybos su trečiosiomis šalimis metodika, pradėjus veikti Astravo AE, sudaro sąlygas pasinaudojant Lietuvos elektros pralaidumais importuoti baltarusišką elektrą, prisidengiant padidėjusiu rusiškos elektros importu. Energetikos ministras Dainius Kreivys tuo metu, atsakydamas į klausimą, ar šios aplinkybės rodo, jog Lietuvoje prekiaujama Astravo AE pagaminta elektra, susidariusią situaciją aiškino taip: „Lietuvoje neprekiauja. Astravo elektra suprekiaujama Latvijos biržoje. Ją pateikia rusų operatorius, savo portfelyje turėdamas tiek rusišką, tiek baltarusišką elektrą. Paskutiniai duomenys, kad 50 proc. visos elektros, kuri patenka per Lietuvos ir Baltarusijos skerspjūvį yra iš Astravo, 50 proc. yra iš Rusijos“.[14]

Trumpai tariant, buvo galima konstatuoti, kad pradėjus komerciškai eksploatuoti Astravo AE Antiastravinis įstatymas neveikė taip, kaip buvo numatyta, o Latvijos ir Estijos parengta prekybos su trečiosiomis šalimis metodika netgi gerina galimybes baltarusiškai elektrai patekti į Lietuvą. Atkreiptinas dėmesys, kad su tuo sutiko ir buvęs Ministras Pirmininkas Saulius Skvernelis, kuris pabrėžė, jog naujausi duomenys rodo, kad Astravo AE pagaminta elektra į Lietuvą vis dėlto patenka, ir kad „<...>Tai reiškia, kad pradėjus veikti Astravo elektrinei atsirado ne teoriniai modeliavimai, o realūs faktai.“[15]

IV SKYRIUS. ANTIASTRAVINIO ĮSTATYMO ĮGALINIMAS

Paaiškėjus, kaip ir kodėl turimomis priemonėmis nepavyksta užkirsti kelio baltarusiškos branduolinės elektros energijai į Lietuvą, vėl imtasi diplomatijos. Tiesa, nepaisant prieš tai aptartų prieštaringų aplinkybių, nei Estija, nei Latvija, nei Europos Komisija neįžvelgė prekybos su trečiosiomis šalimis metodikos trūkumų. Paradoksalu, bet vieną iš efektyviausių baltarusiškos elektros užkardymo būdų pavyko rasti Ukrainoje, kuri nors ir buvo įsipareigojusi nepirkti elektros energijos iš Astravo AE, taip pat pateko į panašius spąstus.

Energetikos ministras Dainius Kreivys atskleidė tokią schemą:

„<...> nustatėme, kad dalį Rygos biržoje parduodamos elektros Rusija siunčia į Ukrainą, bet už gautą energiją Ukraina sumoka ne Rusijai (Ukraina draudžia elektros prekybą su Rusija), o Baltarusijai, nors energijos srauto iš šios šalies nėra. Tačiau yra baltarusiškos kilmės elektros energijos srautas į Lietuvą, už kurį Lietuva Baltarusijai tiesiogiai nemoka. Taigi įvyksta savotiškas apsikeitimo sandoris: Lietuvos vartotojai per Latvijos biržą už Baltarusijoje pagamintą elektrą sumoka Rusijai, tada ši „nemokamai“ joje pagamintą elektrą nusiunčia į Ukrainą, o ši sumoka Baltarusijai už šioje šalyje pagamintą elektrą, kuri suvartojama Lietuvoje. Išeina, kad galų gale, nepaisant draudimų, Lietuva už pagamintą elektrą netiesiogiai sumoka Baltarusijai, o Ukraina – Rusijai.“

Atskleidus šią prekybinę schemą, 2021 m. pavasarį Ukraina iš pradžių sumažino, o paskui kuriam laikui ir visai nutraukė elektros importą iš Baltarusijos, tokiu būdu sutraukydama schemą, kurios pagrindu Lietuva netiesiogiai prarasdavo pinigus į Baltarusijos kišenę.

Visgi formaliai taškas, visapusiškai įveiklinant Antiastravinį įstatymą, padėtas 2021 m. rugsėjo 13 d., kuomet VERT patvirtino naują atskirą prekybos elektra su trečiosiomis šalimis metodiką, kuri užtikrina, kad Lietuvos-Baltarusijos jungtys nebus naudojamos prekybai baltarusiška elektra. Naujosios metodikos ašis – fizinis elektros energijos srautas iš Baltarusijos į Lietuvą gali būti ne didesnis, nei reikalingas patikimam elektros tinklo veikimui užtikrinti. Kitaip tariant, metodikos pagrindu yra sumažinamas maksimalus elektros jungčių pralaidumas tarp Lietuvos ir Baltarusijos, todėl Latvija prekiauti elektra su Rusija galėjo tik pajėgumais, atitinkančiais Latvijos-Rusijos elektros linijų pralaidumus, ir taip neteko galimybės tam panaudoti Lietuvos elektros infrastruktūrą.[16]

Vienas iš svarbesnių momentų yra šio sprendimo aplinkybės. Kaip žinia, derybos dėl prekybos elektra su trečiosiomis šalimis tarp Baltijos šalių prasidėjo dar 2020 m. vasarą. Jų baigtis – prieštaringa. Derybos baigėsi lietuvių, latvių ir estų perdavimo sistemos operatorių patvirtinta ir tuometinės Energetikos ministerijos vadovybės bei Europos Komisijos paremta metodika, tačiau ji negavo nei VERT, nei aukštesnio Lietuvos politinio palaiminimo. Visgi metodika buvo sutartinai vadovaujamasi.

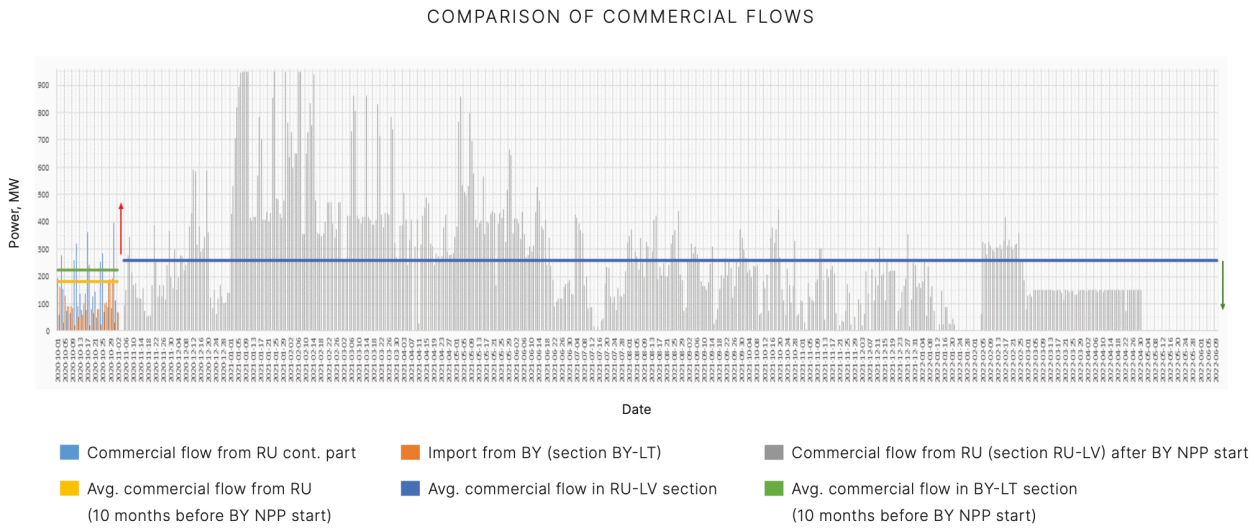
Tuo tarpu Lietuvos VERT vėliau nepriklausomai patvirtintos metodikos atvejis – beveik diametraliai priešingas. Po ilgą laiką besitęsusių derybų, kuriose Lietuvos pozicija būdavo vis atmetama, metodika priimta, nepaisant nei Latvijos ir Estijos, nei Europos Komisijos prieštaravimų, tačiau su pilna institucine ir politine parama Lietuvoje. Tuo tarpu anksčiau taikytos dvišalės metodikos pagrindas buvo iš esmės paneigtas – kaip 2021 m. rugsėjo 13 d., pristatant lietuvišką metodiką, teigė VERT vadovas Renatas Pocius, jau tuomet buvo reaguojama į naują realybę: „Kiek žinome iš kitų Baltijos šalių reguliuotojų, tai yra planuojamos tos vienašalės latvių ir estų metodikos keitimas – šiandien numatytas taip vadinamas koeficientas 0,62, tai jie planuoja tą koeficientą panaikinti, vadinasi, padaryti vienetą“[17]

Visgi negalima pamiršti ir dar kelių svarbių detalių, kurios de facto padėjo pagrindą šitokiai įvykių eigai. Kaip žinia, nuo pat Astravo AE paleidimo ir nepaisant veikiančios dvišalės Estijos ir Latvijos metodikos, Lietuvos XVIII Vyriausybės ir Energetikos ministerijos vadovybė nuo pat darbo pradžios kėlė abejones dėl netinkamai veikiančio Antiastravinio įstatymo. Tačiau hipotezė, kad baltarusiška elektra komerciniu pagrindu visgi patenka į Lietuvą, virto formaliu teiginiu, kuomet 2021 m. gegužės 11 d. Litgrid pateikė oficialią pretenziją Latvijos elektros perdavimo sistemos operatoriui „AST“ su reikalavimu nedelsiant nutraukti neteisėtus veiksmus[18].

Kokie tie neteisėti veiksmai? Pasirodo, kad dvišalė Estijos ir Latvijos metodika sukūrė aplinkybes, kuomet baltarusiška elektra neteisėtai eksportuojama į Baltarusiją, pasinaudojant Lietuvos elektros perdavimo infrastruktūra. Kaip tuomet teigė „Litgrid“ generalinis direktorius Rokas Masiulis, „<...> nors oficialiai komercinis importas iš trečiųjų šalių į Baltijos šalis po Astravo atominės elektrinės starto vyksta per Latviją, ši prekyba didžiąja dalimi įgyvendinama fiziniais srautais iš Baltarusijos į Lietuvą. Elektros srautų stebėsenos duomenys rodo, dalis Latvijos importuojamos „rusiškos“ elektros iš tikrųjų yra pagaminta Baltarusijoje, nors šią elektrą Lietuvoje importuoti uždrausta.“[19]

Nesulaukus tinkamos reakcijos iš Latvijos, 2021 m. birželio 3 d. Litgrid pateikė pranešimą BRELL sutarties šalims dėl force majeure aplinkybių sukelto poreikio pradėti teisinį procesą dėl Lietuvos ir Baltarusijos elektros jungčių kontrolės.[20] Kaip žinia, BRELL sutarties pagrindu perdavimo tinklo linijos tarp sutarties šalių naudojamos kaip bendras resursas, bet dieną prieš Astravo AE gavus pirmojo energijos bloko pramoninio naudojimo leidimą, situacija formaliai pasikeitė. Esminis pokytis – dėl šios aplinkybės tapo neįmanoma užtikrinti, kad Antiastravinis įstatymas veiktų, nes, kaip jau buvo anksčiau informuotas Latvijos elektros perdavimo sistemos operatorius „AST“, naudojantis Lietuvos elektros infrastruktūra, vykdoma neteisėta komercinė elektros prekyba su Baltarusija. Taigi, nepavykus surasti bendros kalbos su Baltijos kaimynais, beliko tik šis mechaniškas būdas „atsirišti“ rankas susidariusios problemos sprendimui.

2021 m. birželio 28 d. „Litgrid“ gavo Vilniaus prekybos, pramonės ir amatų rūmų pažymą, liudijančią force majeure aplinkybes. Savo ruožtu, 2021 m. liepos 5 d. Vyriausybė patvirtino sprendimą, kuriuo atsižvelgiant į force majeure aplinkybes pasiūlė „Litgrid“ parengti ir pateikti VERT tvirtinti Lietuvos – Baltarusijos jungiamųjų linijų pralaidumo nustatymo tvarką[21], kuria nuo 2021 m. rugsėjo 15 d. būtų sumažintas iki ne didesnio kaip sistemos patikimumui užtikrinti reikalingo dydžio Lietuvos – Baltarusijos maksimalus elektros perdavimo pralaidumas. Tą pačią dieną „Litgrid“ informavo BRELL šalių elektros perdavimo sistemų operatorius apie tai, kad nuo 2021 m. rugsėjo 15 d. maksimalus elektros perdavimo pralaidumas iš Baltarusijos į Lietuvą bus sumažintas nuo dabar taikomo 1250 MW iki ne didesnio kaip 400 MW dydžio, reikalingo sistemos saugumui užtikrinti.

Štai taip atrodė Lietuvos parengtos prekybos elektra su trečiosiomis šalimis metodikos chronologinė genezė. Bet realus lūžio taškas pasimato tik atidžiai analizuojant įvykių chronologiją ir ją sekančius realius Baltarusijos – Lietuvos elektros srautų duomenis. Kaip jau minėta anksčiau, pačią prekybos srautus ribojančią metodiką VERT patvirtino tik rugsėjo pradžioje, tačiau nei vienai BRELL sutarties šaliai neužginčijus nei force majeure atsiradimo aplinkybių, nei Litgrid įvesto 400 MW ribojimo, Latvijos elektros perdavimo sistemos operatoriui „AST“ šio ribojimo ėmė laikytis nuo jau nuo 2021 m. birželio pradžios, ką aiškiai matome grafike.

Belieka paminėti tik dar vieną aplinkybę. Kaip matėme, vienas iš svarbiausių veiksnių, kliudžiusių užkirsti kelią baltarusiškai elektrai į Lietuvą, buvo Latvijos ir Estijos interesas užsitikrinti galimybę pirkti rusišką elektros energiją. Problemą išsprendė pati Rusija, pradėjusi plataus mąsto karinius veiksmus prieš Ukrainą, ir neilgai trukus atsidūrusi išplėstų ES sankcijų gniaužtuose. Galutinai prekyba elektra iš Rusijos (ar Baltarusijos) nutrūko 2022 m. birželio 30 d., VERT panaikinus AB „INTER RAO Lietuva“ išduotą importo leidimą ir nepriklausomo elektros tiekėjo licenciją prekiauti elektra šalies elektros rinkoje dėl šios sąsajų su vienu iš sankcionuotų asmenų – Igoriu Sečinu.[22] Tokiu būdu baltarusiška elektra prarado bet kokias galimybes – kad ir „apsimesdama“ rusiška – patekti komerciniu pagrindu į Lietuvą.

IV SKYRIUS. ATEITIES PERSPEKTYVA

Taigi, kas ateityje laukia Astravo AE? Nesibaigiantys techniniai gedimai, o ir beveik aklinai užsidariusios Vakarų rinkos kelia rimtų klausimų dėl jos ekonominio efektyvumo. Su Lietuva beliko tik techninis elektros srautas, Lietuvos prekybos su trečiosiomis šalimis metodikos pagalba taip pat užkardytos galimybės pasinaudoti Lietuvos elektros infrastruktūra, balansuojant sistemą ar ieškant komercinių landų sandoriams su Latvija ar Estija. Prekybos pigia branduoline elektra su Vakarais siekis negrįžtamai suduš po Baltijos šalių sinchronizacijos su kontinentinės Europos tinklais, kuomet Lietuvą vis dar su Baltarusija jungiantys laidai greičiausiai bus tiesiog nukirpti. Negana to, 2023 m. liepos 25 d. buvo pasiektas susitarimas tarp Baltijos šalių dėl kiek ankstesnės sinchronizacijos su kontinentiniais Europos tinklais – pagal dabartinį susitarimą – tai turėtų įvykti 2025 m. vasarį.

Atkreiptinas dėmesys, kad pirmasis elektrinės blokas nuo jo paleidimo 2020 m. lapkritį veikė tik šiek tiek ilgiau, nei buvo atjungtas nuo tinklo planiniams ir neplaniniams remontams dėl įvairių gedimų ir techninių nesklandumų, o praėjusių metų lapkritį buvo nuspręsta atidėti antrojo bloko paleidimą[23]. Visgi jau 2023 m. gegužę antrasis blokas buvo įjungtas į elektros tinklą.[24]

Dar prieš įjungiant Astravo AE, buvo akivaizdu, kad Baltarusijai reikalinga rezervinė galia iš Kruonio hidroakumuliacinės elektrinės, ką dar 2018 m. kovą užkardė Energetikos ministerija[25]. Negana to, pradėjus veikti abiems reaktoriams, Astravo AE pagamina beveik visą naktinį Baltarusijos elektros poreikį. Tai reiškia, kad tenka stabdyti kitas tuo pat metu Baltarusijoje veikiančias, miestams šilumą tiekiančias kogeneracines jėgaines, nes sugeneruotą pigios naktinės elektros perviršį eksportuoti į Vakarus nebėra galimybių. Be to, siekiant panaudoti pagaminamos elektros perviršį, buvo imtasi papildomų brangių priemonių. Štai gyventojams tiekiamą vandenį pradėjo šildyti naujai įsigyti bendros 900MW galios elektros katilai, kas neišvengiamai pakels karšto vandens tiekimo kainą, nes anksčiau tam būdavo naudojami pigiomis rusiškomis dujomis kūrenami katilai.[26] Galiausiai, Baltarusijos biudžetą vis dar slegia milžiniška Rusijos paskola jėgainės statyboms. Ją grąžinti bus dar sunkiau atsižvelgiant į tai, kad ji buvo paimta JAV doleriais. Taigi, nors ir nėra abejonių, jog Astravo AE yra labiau politinis, nei komercinis projektas, kvestionuotinas elektrinės ekonominis efektyvumas gali tapti kritiniu faktoriumi, galinčiu pakeisti esantį status quo.

PABAIGAI

Šiapus Europos Sąjungos išorinės sienos belieka džiaugtis, kad VERT patvirtinus naują prekybos elektra su trečiosiomis šalimis metodiką bent jau buvo atlikta viskas, kas įmanoma, kad baltarusiška elektra nepatektų į Lietuvą. Be abejo, matant, kokios sudėtingas schemos buvo pasitelktos siekiant apeiti Antiastravinį įstaymą, ir vis dar laukiant sinchronizacijos su kontinentinės Europos tinklais, techniškai padėti šioje istorijoje tašką nevalia. Tik „nupjovus“ elektros laidus, Lietuvą jungiančius su Baltarusija, bus galima realybėje pamatyti, koks likimas laukia Astravo AE.

Už vertingus patarimus dėkojame Energetikos ministro patarėjui Kęstučiui Škiudui.

APIE AUTORIŲ

Emilis Kazlauskas 2010 m. baigė politikos mokslų bakalauro studijas VDU Politikos mokslų ir diplomatijos fakultete, 2012 m. įgijo tarptautinių santykių magistro laipsnį VU Tarptautinių santykių ir politikos mokslų fakultete. Kvalifikaciją kėlė studijuodamas Civilių tarnautojų kursuose Baltijos gynybos koledže (2016 m.), Nacionalinio saugumo ir gynybos kursuose (2019 m.) ir Valstybės tarnautojų karybos pagrindų kursuose (2013 m.) Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijoje. 2013-2017 m. dirbo Krašto apsaugos ministerijoje, Tarptautinių ryšių ir operacijų departamente, 2017-2021 Vyriausybės kanceliarijos Grėsmių valdymo ir krizių prevencijos grupėje. Nuo 2021 m. dirbo Energetikos ministerijoje, Energetinio saugumo grupėje, o nuo 2023 m. rudens – Ekonomikos ir inovacijų ministerijos vyriausiasis patarėjas (parengties pareigūnas).

Europietiškos dešinės institutas

Europietiškos dešinės institutas yra nuosaikios dešinės tradicijos analitinis centras Vilniuje. Rengiame politikos analizes ir tyrimus, konferencijas, diskusijas ir mokymus, bendradarbiaujame su partneriais Lietuvoje ir Europoje.

Daugiau analizių ir komentarų: edi.lt · info@edi.lt